

تحلیل محتوای کتاب مبانی هنرهای تجسمی بر اساس تحلیل رنگ در عرفان

صادقپور خاطره (نویسنده مسئول)^۱، بهفروز زهرا^۲، نیک روش مریم^۳

دانشجوی کارشناسی آموزش ارتباط تصویری دانشگاه فرهنگیان فاطمه الزهرا، اصفهان khatereh.sp99@gmail.com

دانشجوی کارشناسی آموزش ارتباط تصویری دانشگاه فرهنگیان فاطمه الزهرا، اصفهان zahrabehforouz.id@gmail.com

دانشجوی کارشناسی آموزش ارتباط تصویری دانشگاه فرهنگیان فاطمه الزهرا، اصفهان Mohammadim139393@gmail.com

چکیده

بی شک عرفان به دلیل مایه های ارزشی و اخلاقی از غنی ترین ارزش های فکری بشر است که بیشترین رسالت را در ابلاغ پیام باطنی دین بر عهده دارد. قدرت تاثیر و عمق نفوذ اندیشه های عرفانی در جامعه ی اسلامی به حدی است که کسی نمیتواند آن را انکار کند. در این مقاله به تاکید قرآن در مورد نور و رنگ نیز اشاره شده است. قرآن کریم در آیات مختلفی به اختلاف رنگ ها، نور و تاریکی و هم نشینی رنگ ها می پردازد. سالک در مسیر معنوی خود رنگ های مختلف و متفاوتی را شهود میکند که به ظاهر با هم تضاد دارند اما مکمل یکدیگرند. رنگ ها در هنر جنبه ی کیمیایی داشته و هر رنگ دارای تمثیل خاص و رابطه با یکی از احوالات درونی انسان است. رنگ از جمله عناصر مهم در زبان نمادین عرفان است که عرفا برای تحلیل معارف و حقایق به کار میگیرند. این پژوهش از نوع توصیفی - کاربردی و به روش تحلیل محتوا و بر اساس چک لیست های محقق ساخته انجام گرفته است. که بر اساس داده های بدست آمده در کتاب هنرهای تجسمی بیشترین توجه به شناخت رنگها و کمترین توجه به نگاه عرفانی به رنگها شده است

واژه های کلیدی

تحلیل محتوا، رنگ در عرفان، مبانی هنرهای تجسمی

۱. متن مقاله

هنر ذکر جمال جمیل است و عارف در زمین و آسمان و در و دیوار و سنگ و خشت و گنبد و گلدسته و آب و محراب و خلاصه در هر ذره و شیء زیبایی و نور خداوند را میبیند و در این میان، رنگ ها از زیباترین و شاخص ترین نمادهائی هستند که زیبایی و جمال خداوند تبارک و تعالی را در هزار طرح و نقش نشان میدهند و معمار و هنرمند مسلمان، عرفان و عشق رنگارنگ و پرنقش و نگار خود را به زبان هزار رنگ و نور جلوه میدهد و هر سنگ و خشتی را به صدا در میآورد. (نصیری، افراسیاب پور، احمدی، ۱۳۹۵)

عرفان عبارت است از علم به حضرت حق از حیث اسماء و صفات و مظاهرش، همه اسماء الهی به نوعی با هنر و زیبایی همپیوندند، رنگ ها جنبه تمثیلی داشته و هر رنگ معنا و مفهومی را در بر می گیرد. به طور مثال: رنگ سبز حالت عرفانی داشته و رنگ سفید نماد وجود مطلق است. (صافیان، شریف زاده، افشار مهاجر، بنی اردلان و علیزاده اسکویی، ۱۳۹۹) نمادپردازی رنگها را میتوان از غنی ترین بخشهای سمبولیسم عرفانی شمرد. (محمودی و بخشی زاده، ۱۳۹۵) رنگ نمادپرتین تمثیل تجلی کثرت در وحدت است زیرا ذات مجرد بیرنگ نور که خود نماد کامل وحدت است با رنگ تجسم می یابد و نور بدون تعیین مادی با رنگ تعیین می یابد و عاملی برای ظهور و محل رویت آن میشود و رابطه رنگ ها در هنر جنبه کیمیائی داشته و هر رنگ دارای تمثیلی خاص با یکی از احوالات درونی انسان است. (احمدی، افراسیاب پور و نصیری، ۱۳۹۵) رنگ ها شکلی از بیان احساسات، افکار و تجربیات آدمی هستند. (سیدترابی، ۱۳۹۷) خداوند در بسیاری از آیه های مربوط به رنگها، به آثار روانی رنگ بر شخصیت انسان اشاره کرده است قرآن علاوه بر رنگهای زرد، قرمز، آبی، سبز، سفید و سیاه از یک رنگ معنوی، و رای همه رنگها، نام برده است که بهترین رنگهاست. آیات مربوط به رنگها، گاه اعجاز علمی اند و در مواردی شگفتیهای رنگ خدایی و توحید علمی قرآن به شمار میآیند؛ ضمن این که اختلاف رنگ در جهان آفرینش، هم نشانه توحید ربوبی و هم نشانه حکمت الهی است. (دکتر فنایی و توبیهای نجف آبادی، ۱۳۹۶) به راستی اگر رنگ نبود، اگر نشانی از آن جلوه عرشی نبود چگونه این زمین سرد و تاریک و بی رنگ و بو را در این عمر دراز تحمل میکردیم؟ اینجاست که رنگ ظهور میکند. در آسمان بعد از باریدن باران رنگین کمان را جلوه گر می سازد و در زمین هر دارو درخت را و هر سنگ و کوه را به رنگی رنگ آمیزی میکند تا قفس فراق و هجران این غریب غربت غریبی به رنگ بهشت در آید و هنرمند مسلمان نیز هر چه را که در دست دارد قلمی میکند و یا قلم مو و ابزار را تا رنگهایی را که از بهشت گمشده در یادش مانده اند نقاشی کند و دمی، سینه خسته و قلب مجروح خویش را آرام کند و این رسالت هنراست. (نصیری، افراسیاب پور، احمدی، ۱۳۹۵)

پژوهش هایی در این راستا انجام شده است به عنوان مثال حسن زاده و الهی منش (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان تحلیل عرفانی روانشناختی از کشفیات متناقض مبتنی بر نور و رنگ به این نتیجه رسیدند که هماهنگی رنگ ها به تاثیر رنگ ها هنگامی که در کنار هم قرار می گیرند اشاره میکند که این امر سبب ایجاد زیبایی خوشایندی و جذابیت برای انسان میشود و این زیبایی نفس را به سمت زیبایی مطلق که خداوند متعال است رهنمون می گردد.

همچنین نصیری، افراسیاب پور، احمدی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان نماد عرفانی رنگ در هنر و معماری اسلامی به این نتیجه رسیده اند که رنگها در هنر جنبه ی کیمیائی دارند و آمیختن آنها خود یک هنر مشابه کیمیایگری است. هر رنگ، دارای تمثیلی خاص و رابطه ای بایکی از احوالات درونی انسان و روح است. رنگ عاملی مهم برای استفاده معنوی در جلوه های نگارگری معماری اسلامی است.

همچنین مونس سرخه، طالب پور و گودرزی (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان نوع لباس و نمادگرایی رنگ در عرفان اسلامی به این نتیجه رسیدند که پوشیدن لباس سفید نماد صلح است. رنگ سیاه متعلق به کسانی است که قلب آنها گنجینه اسرار است. آبی تیره در لباس رایج ترین رنگ در میان عرفا است که سادگی رنگ سفید و کمال رنگ سیاه را دارد. سبز رنگی پذیرفته شده و سرزنده است که حاوی وجود اشراق بشریت است و تصویری از ذات الهی است.

با اینکه پیشینه هایی در این مورد صورت گرفته است اما هنوز خلا پژوهشی وجود دارد که در این مقاله به آن پرداخته می شود و آن اسرار رنگ ها و چگونگی پدید آمدن رنگ هاست که با تفکر در آنها میتوانیم با علم و قدرت خدا آشنا شویم.

این تحقیق در پی یافتن شناخت رنگ ها و نماد های آنهاست و رنگ را از منظر قرآن و عرفان تحلیل میکند و میخواهد کتاب مبانی هنرهای تجسمی را بر اساس مقوله های مقاله های مختلف تحلیل کند و میزان توجه به هر مبنا را بررسی کند.

به این ترتیب در این مقاله توضیحاتی درباره ی شناخت رنگ ها و نماد آنها در عرفان آمده است و میخواهیم بدانیم جایگاه و تحلیل رنگ در عرفان اسلامی چیست؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر به صورت توصیفی_کاربردی به روش تحلیل محتوا از نوع کمی صورت گرفته است. به این صورت که در ابتدا به تعریف مولفه های رنگ در عرفان می پردازد و سپس کتاب مبنای هنر های تجسمی هنرستان بر اساس این مبنا تحلیل و مورد بررسی قرار میگیرد. جامعه آماری در این پژوهش، محتوای کتاب مبنای هنر های تجسمی چاپ ۱۳۹۵ می باشد.

ابزار اندازه گیری

در این پژوهش ابزار اندازه گیری چک لیست محقق ساخته ای است که با استفاده از مقاله های مختلف مربوط به رنگ در عرفان تهیه شده است. و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از آمار توصیفی (فراوانی و درصد) استفاده شده است.

تعاریف	مقوله های فرعی
اگر نور نباشد رنگ ها دیده نمی شوند و نور نقش نقش اساسی در دیدن دارد. (حسن زاده و الهی منش، ۱۳۹۶)	نور علت ظهور رنگ ها
رنگ ها تجلی حق و بازتاب آنچه در عالم ملکوت است می باشند. (حسن زاده و الهی منش، ۱۳۹۶)	نگاه عرفانی به رنگ فراتر از رنگ ظاهری اجسام
رنگ ها علاوه بر تاثیر آفرینی روحی بر ساختمان بدنی انسان هم تاثیر میگذارند. (نخستین خطبه نهج البلاغه)	اشاره حضرت علی در نهج البلاغه به تاثیر رنگ بر روح و جسم
رنگ های متضاد اگر به درستی به کار بروند سبب ایجاد زیبایی میشوند و مکمل هم میشوند و وجود رنگ های مکمل در طبیعت به زیبایی مناظر می افزاید. (حسن زاده و الهی منش، ۱۳۹۶)	رنگ های کنتراست دار مکمل یکدیگرند.
قرآن برای اهل تفکر نشانه هایی آورده است که بیشتر در آنها تامل و دقت کند. (احمدی، ۱۳۸۷)	توجه قرآن به نور و تاریکی و تیرگی روشنی
وجود رنگ های سرد سبب آرامش و رنگ های گرم بر فعالیت و تحرک انسان تاثیر میگذارد. (احمدی، ۱۳۸۷)	رنگ های سرد و گرم و اثر آنها بر انسان
قرآن با حجم دادن به اشیا آنها را زنده میکند. (قرآن کریم سوره یونس آیه ۲۷)	قرآن به اشیا حجم میدهد و به آنها رنگ می بخشد
آنچه در مسئله رنگ ها از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است تاثیراتی است که رنگ ها در کنار هم ایجاد میکنند. خداوند متعال با کنار هم قرار دادن رنگ های متناسب زیبایی را به اوج می	همنشینی رنگ ها در طبیعت و نقاشی خداوند

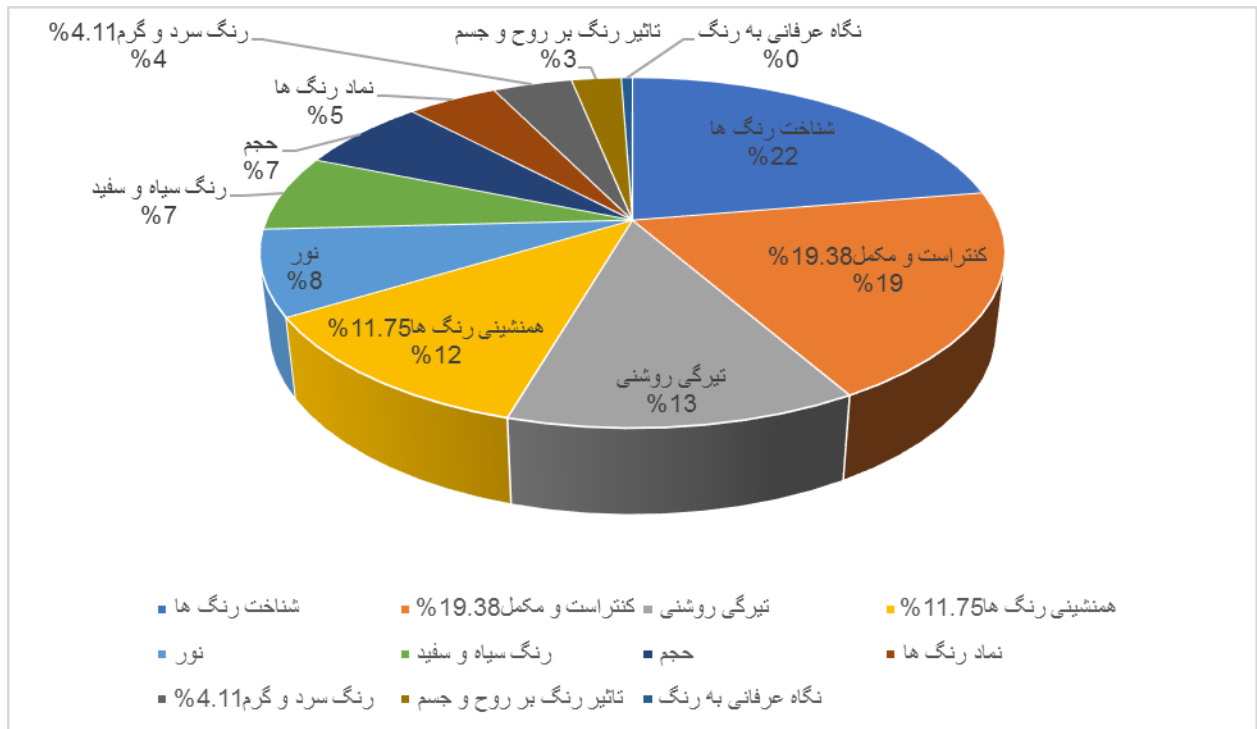

رساند و یک هماهنگی روحی برای بیننده ایجاد میکند. (احمدی، ۱۳۸۷)	
اسرار بسیاری در دنیای رنگ ها نهفته است که انسان را با قدرت الهی آشنا میسازد. (احمدی، ۱۳۸۷)	شناخت رنگ ها باعث آشنایی با حکمت و قدرت خدا
هر رنگ هدفمند آفریده شده است و مفهوم و نماد و اثر خاص خود را دارد. (سوره الرحمن ۶۴، کهف ۱۸-۳۱)	مفاهیم نمادین رنگ ها
سفید نقطه ی آغاز و سیاه نقطه ی فرجام رنگ هاست. (احمدی، ۱۳۸۷)	اشاره به قرآن به رنگ سیاه و سفید

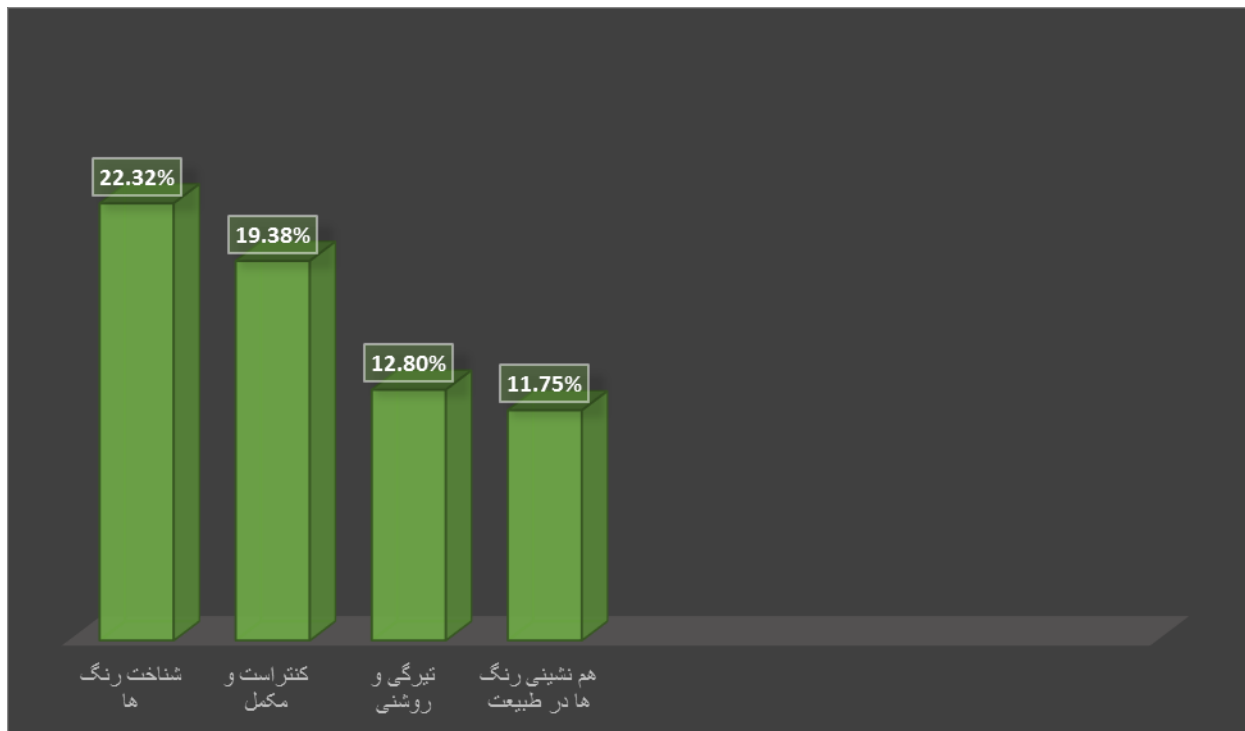
یافته ها

جدول ۱_ مقوله های رنگ در عرفان با اقتباس از منابع مختلف

درصد فراوانی	فراوانی	مقوله ها
۲۲,۳۲٪	۱۹۰	شناخت رنگ ها باعث آشنایی با حکمت و قدرت خدا
۱۹,۳۸٪	۱۶۵	رنگ های دارای کنتراست مکمل یکدیگرند.
۱۲,۸۰٪	۱۰۹	توجه قرآن به نور و تاریکی و تیرگی روشنی
۱۱,۷۵٪	۱۰۰	همنشینی رنگ ها در طبیعت و نقاشی خداوند
۷,۸۷٪	۶۷	نور علت ظهور رنگ ها
۷,۰۵٪	۶۰	اشاره به قرآن به رنگ سیاه و سفید
۶,۸۱٪	۵۸	قرآن به اشیا حجم میدهد و به آنها رنگ می بخشد
۴,۷۰٪	۴۰	مفاهیم نمادین رنگ ها
۴,۱۱٪	۳۵	رنگ های سرد و گرم و اثر آنها بر انسان
۲,۵۸٪	۲۲	اشاره حضرت علی در نهج البلاغه به تاثیر رنگ بر روح و جسم
۰,۵۸٪	۵	نگاه عرفانی به رنگ فراتر از رنگ ظاهری اجسام
۱۰۰۰۰	۸۵۱	مجموع

شکل ۱_ نمودار دایره ای میزان توجه به مولفه های رنگ در عرفان در کتاب مبانی هنرهای تجسمی هنرستان

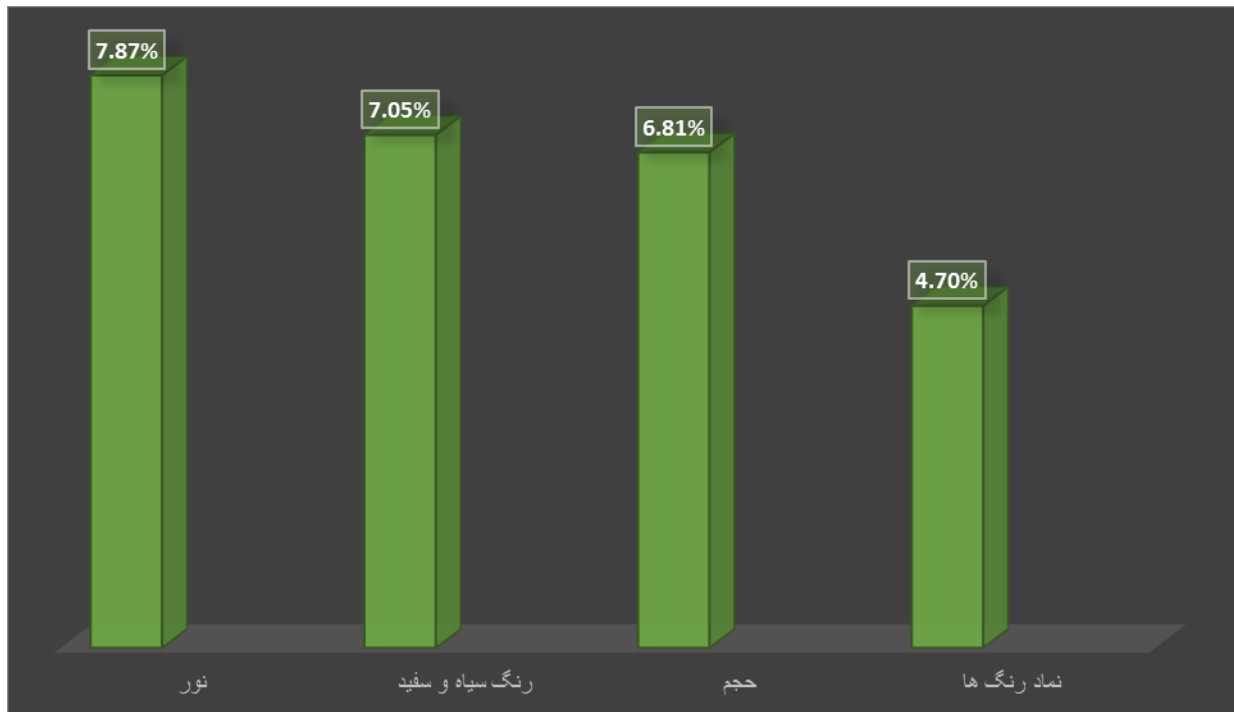

ششمین کنفرانس ملی
علوم انسانی و آموزش و پرورش با محوریت توسعه پایدار

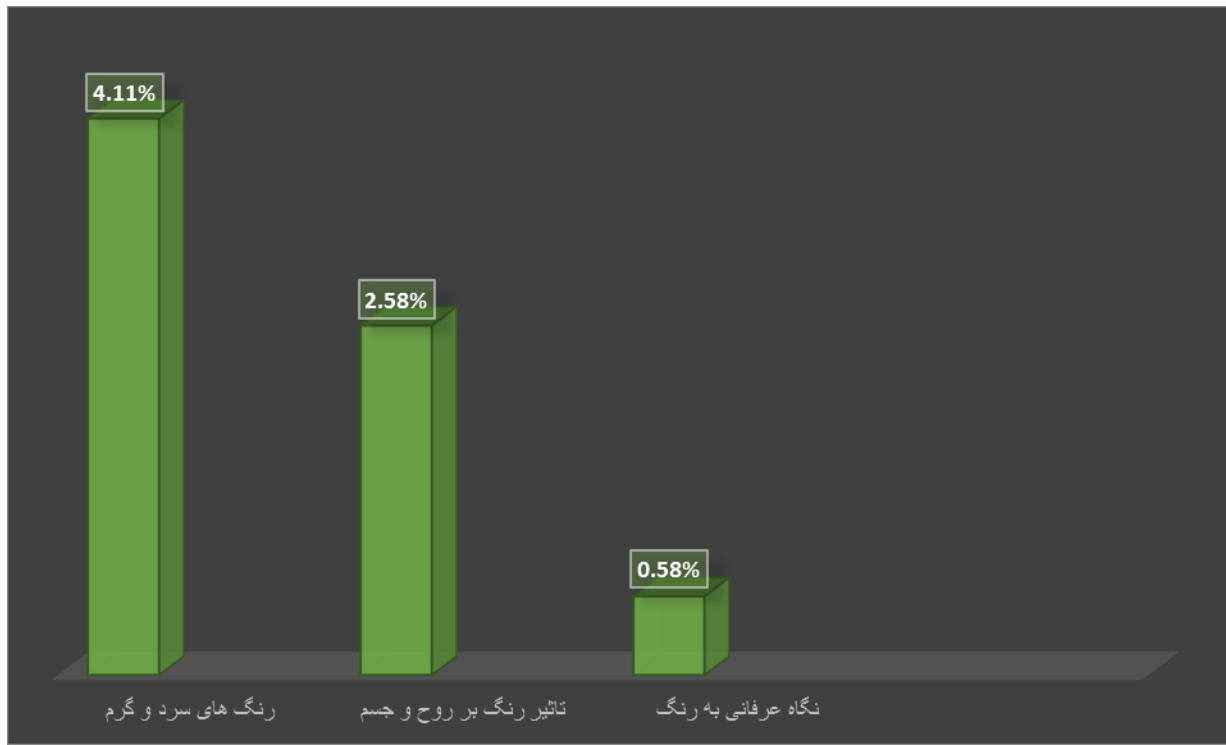
6th National Conference on
Humanities and Education With a focus on sustainable development
www.mpconf.ir

شکل ۲_ نمودار ستونی میزان توجه به مولفه های رنگ در عرفان در کتاب مبانی هنرهای تجسمی هنرستان

شکل ۳_ نمودار ستونی میزان توجه به مولفه های رنگ در عرفان در کتاب مبانی هنرهای تجسمی هنرستان

شکل ۴_ نمودار ستونی میزان توجه به مولفه های رنگ در عرفان در کتاب مبانی هنرهای تجسمی هنرستان

بحث و نتیجه گیری

بر اساس نمودار های بالا در کتاب مبانی هنرهای تجسمی بیشترین توجه به شناخت رنگ ها شده است و اینکه رنگ ها چگونه مکمل یکدیگرند، وجود رنگ های مکمل در طبیعت بر شکوه و زیبایی مناظر می افزاید مثلاً یک شاخه گل قرمز با رنگ سبز علاوه بر رنگ های قرمز و سبز، خاکستری های حاصل از آنها را نیز به زیبایی نمایش میدهد.

کمترین توجه نیز به نگاه عرفانی به رنگ شده است. نگاه عرفانی به رنگ فراتر از رنگ ظاهری اجسام است که قرآن به آن اشاره کرده است . عرفان چیزی جز شناخت خدا که نور حقیقی است و پیوستن به آن حقیقت برتر نیست. در عرفان سالک پس از گذر از هفت آسمان و رسیدن به نور حقیقی که همزمان با رهایی انسان از بعد جسمانی و ظلمانی است بعد نورانی انسان نمودار میشود. عارف وقتی به مشاهده رنگ ها می پردازد، سیر در اسماء و صفات جمال الهی میکند که حالت جذبه برای عارف دارد و هر کدام از این رنگ ها علامت مقامی از مقامات شهودی عارف است. مثلاً رنگ سفید علامت اسلام، زرد علامت ایمان، رنگ سرخ علامت عرفان، آبی اطمینان و سبز باور و یقین است. بر این اساس هر رنگی مفهوم خاصی دارد و نمایانگر یک سمبل است. رنگ ها تجلی حق و بازتاب آنچه در عالم ملکوت است می باشند. از دید عرفا کامل ترین رنگ، رنگ سبز است. خداوند در قرآن اشاره به لباس بهشتیان و فرش های سبز کرده است. در سوره ی الرحمن مدها متان به معنای دو برگ سبز است که از ویژگی های بهشت است. عالم سراسر نماد و رمز است و هر پدیده ای هم چون رنگ نمادی است که به حقیقتی در باطن خود اشاره دارد. شیخ محمد کریم خان کرمانی نسبت نور و رنگ را نسبت روح و بدن میدانند. زیرا روح و بدن از یک منظر دو چیز ولی از منظر دیگر یک چیزند. روح و بدن و رنگ و نور متمایز از هم ولی در عین حال جدایی ناپذیرند. یعنی

ظهور یکی به واسطه ی دیگری است و میتوان گفت نور علت ظهور رنگ هاست. عمده ترین مصداق نور در عرفان اسلامی ذات بی همتای خداوند است و این مبحث متأثر از متون مقدسی بویژه قرآن کریم است که صراحتاً خداوند را نور آسمان و زمین معرفی میکند قرآن رنگ ها را نشانه ای برای خرمندان و اهل تفکر و تدبر در قرآن معرفی میشوند عنصر رنگ یکی از مهم ترین عناصر بصری است که یک نقاش میتواند از آن برای بیان احساسات خود استفاده کند. رنگ ها آگاهانه و نا آگاهانه توسط هنرمند به کار گرفته میشوند و تنها از طریق تجزیه و تحلیل های دقیق اثر میتوان به درک شناخت صحیح از بیان احساسات هنرمند پی برد. در قرآن کریم به رنگ سفید دوازده مرتبه و به رنگ سیاه ده مرتبه اشاره شده که سفید نماد ایمان و سعادت و سیاه نماد جهل و شقاوت است رنگ زرد فرح بخش و رنگ سبز رنگ آرامش همراه با تفکر است. عارف در مشاهدات قلبی خود رنگ های مختلف و متضادی را مشاهده میکند که دلیل بر صفات حق و تجلی اسماء خداوند است. هماهنگی رنگ ها به تاثیر رنگ ها هنگامی که در کنار هم قرار میگیرند اشاره میکند. این امر سبب جذابیت و ایجاد زیبایی برای انسان میشود و انسان را به سمت زیبایی مطلق که خدای متعال است رهنمون میگردد. رنگ ها و تنوع و اختلافشان از آیات الهی محسوب میشود. اسرار بسیاری در دنیای رنگ ها نهفته است که انسان را با حکمت و قدرت الهی آشنا میشود به علاوه از رنگ ها و دیگر آیات الهی میتوان به حرکت توحیدی رسید و به آن سرعت بخشید. خداوند نور آسمان و زمین است و نور الهی منشاء رنگ الهی است. خداوند در آیه ۱۳۸ سوره بقره (صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ) ایمان و توحید و اسلام را به رنگ خدایی معرفی میکند.

رنگ به عنوان یکی از آیات الهی معرفی شده است مثلاً بعضی رنگ ها مثل رنگ آبی دریا و رنگ سبز درختان حس تفکر برانگیز از بیکرانگی و عظمت جهان را بر می انگیزد و نوعی تعالی روحی خلوص و حس تقدیس را بوجود می آورد. با خواندن این مقاله در میابیم که باید با دقت بیشتری به رنگ ها و جزئیات آنها توجه کنیم تا به حکمت و قدرت خدا پی ببریم .

منابع

- نصیری محمد، افراسیاب پورعلی اکبر، احمدی فریبا (۱۳۹۵) نماد عرفانی رنگ در هنر و معماری اسلامی، عرفان اسلامی، ۱۴، (۵۶)، ۵۳_۷۱

- صافیان محمد جواد، شریف زاده محمد رضا، افشارمهجر کامران، بنی اردلان اسماعیل، علیزاده اسکویی اردلان (۱۳۹۹) نماد عرفانی رنگ و نور در نقاشی و معماری دوره گوتیک، عرفان اسلامی ۱۶ (۶۳)، ۴۱_۵۳
- محمودی خیرالله، بخششی زاده معصومه (۱۳۹۵)، ارتباط شهود انوار رنگی و گذر از اطوار وجودی در مکتب کبرویه، مطالعات عرفانی، ۲۳
- سیدترابی سید حسن (۱۳۹۷)، کارکرد عرفانی نماد رنگ در مثنوی های عطار نیشابوری، عرفان اسلامی، ۱۵ (۵۸)، ۲۳۱_۲۵۳
- توبیهای نجف آبادی الهه، فنایی زهرا (۱۳۹۶)، تحلیل کاربرد رنگ در نگاره های معراج نامه میرحیدر بر مبنای جایگاه رنگ در قرآن مجید و احادیث، مطالعات هنر اسلامی، ۲۸
- حسن زاده محسن، الهی منش رضا (۱۳۹۶)، تحلیل عرفانی _روانشناختی از کشفیات متناقض مبتنی بر نور و رنگ، ذهن، ۷۰، ۱۴۳_۱۶۶
- نهج البلاغه، خطبه یک
- محمودی سید احمد (۱۳۸۷)، رنگ در قرآن کریم، بینات، ۱۵ (۱)، ۵۸_۸۳
- قرآن کریم، سوره یونس، آیه ۵۸
- قرآن کریم، سوره الرحمن، آیه ۶۴
- قرآن کریم، سوره کهف، آیه ۱۸_۳۱
- حسینی راد عبدالمجید (۱۳۹۵)، مبانی هنرهای تجسمی، شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران
- نیکوبخت ناصر، قاسم زاده سیدعلی (۱۳۸۷)، سمبولیسم نور و رنگ در عرفان ایرانی_اسلامی، مطالعات عرفانی، ۸ (۱۸۴)، ۱۱۲
- مرادخانی علی، عتیقه چی نسربین (۱۳۹۷)، تفسیر نشانه شناختی رنگ از منظر حکمی در نگارگری ایرانی_اسلامی، رهپویه هنر، ۱ (۵)، ۲۱
- اکبری باصری قدسیه، محمدقلی پور مریم (۱۳۹۲)، مکانیت مثالین نور های رنگی در معماری مقدس ایران، معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۱_۹
- قرآن کریم، سوره الرحمن، آیه ۶۴
- مرادی نسب حسین، بمانیان محمد رضا، اعتصام ایرج (۱۳۹۵)، تأثیر اندیشه ی عرفانی در پدیداری رنگ آبی در کاشی کاری مساجد ایران، معماری اسلامی، ۵ (۱۴)، ۳۲_۴۶

Mounesi Sorkheh, M., Talebpour, F., & Goudarzi, M. (2011). Costume type and Color symbolism in Islamic mysticism. *Honar-Ha-Ye-Ziba: Honar-Ha-Ye-Tajassomi*, 2(44), 5-14.